

Calma abans de la tempesta? El procés de desliberalització a Espanya al primer terç del segle XX. Aproximació a les arrels d'un fenomen europeu¹

JOAN PUBILL BRUGUES

Universitat Autònoma de Barcelona

NOTA INTRODUCTÒRIA. NO SOLS DE L'ESQUERRA VE EL DESORDRE.
AFRONTAR LA VOLUNTAT DE SUBVERSIÓ I VIOLÈNCIA DE LES DRETES

Fins a l'auge del para-militarisme i els feixismes als anys d'entreguerres, l'anarquisme i el socialisme revolucionari han centrat la major part d'atenció acadèmica quan s'examinaven les diatribes contra l'ordre liberal-parlamentari. El monopoli del interès no ha estat baladí: els mateixos coetanis foren conscients de l'envergadura de la violència que acompanyava el fenomen revolucionari.² La conservació del *statu quo* i la lluita contra la propaganda pel fet van ser el denominador comú de les polítiques liberals tant progressistes com conservadores. La conferència celebrada a Roma l'any 1898 per estudiar la creació d'una Internacional Anti-anarquista que fos efectiva en la prevenció d'atemptats, en què es reuniren 54 delegats

¹Aquest article està vinculat al projecte de recerca "Culturas políticas, movilización y violencia en España, 1930-1950" (Ministerio de Economía y Competitividad, HAR2014-53498-P) i està finançat pel programa de beques FI-DGR del Departament d'Ensenyament de la Generalitat de Catalunya. A més, va servir de base per a la comunicació homònima al congrés de "La violencia y sus relatos (1936-1948). Golpe, revolución, guerra y posguerra en perspectiva comparada", celebrat el 15-16 de desembre a la Universitat Autònoma de Barcelona, Facultat de Filosofia i Lletres, organitzat per Grup d'Estudis sobre República i Democràcia i rettdes.

²Per a una mirada panoràmica, veure: Juan Avilés i Ángel Herrérin, (eds.). *El nacimiento del terrorismo en Occidente. Anarquía, nihilismo y violencia revolucionaria*, Siglo XXI Editores, Madrid: 2008; Juan Avilés Farré, *La daga y la dinamita. Los anarquistas y el nacimiento del terrorismo*, Tusquets, Barcelona, 2013.

de 21 estats europeus, corrobora l'abast transnacional de la preocupació,³ en una conjuntura en què els magnicidis posaren en evidència que ningú era intocable. La inseguretat dels homes d'ordre s'agreuja amb la impressió que l'Estat no disposava de suficients mitjans per posar remei als atacs. Desa de posicions conservadores, Enric Prat de la Riba va descriure la impotència d'una policia espanyola arcaica que restava impotent davant dels Mausers i les Krups dels anarquistes.⁴

L'auge del terrorisme nihilista, igual com les reaccions que suscità, s'han de contextualitzar. Legitimats per un corpus teòric en què s'associava la passió política amb la maldat sanguinària sense estipular gaires distincions ni matisos,⁵ els pobres, els forasters, els desarrapats eren considerats adob per a l'anarquia. Una massa irracional que, en paraules de Gabriel Tarde, es deixava endur per la mimesi, per idees fortes i punyents, tal i com un ramat es deixa menar per un pastor.⁶ L'amenaça revolucionària era temuda no sols per la praxis revolucionària en sí, amb els canvis que implicava la transformació de sistema polític, sinó perquè evidenciava la gran bombolla en què s'havia sustentat la Restauració, la qual, de fet, era concomitant en els règims liberals: els desequilibris entre la representació i la participació polítiques. La visibilitat de la multitud, ara mobilitzada i amb una clara voluntat d'entrar en la vida pública, era el que esgarriava els defensors fins a aleshores d'un cens restringit i restrictiu. Prova d'aquest refús a obrir les portes a una reforma democràtica profunda que pogués reparar o mitigar la disfunció, el psicòleg social Gustave Le Bon va afirmar que les masses conduïrien al desordre i a la dissolució de la civilització per les idees dissolvents que les empenyia a actuar.⁷ Eren les pors a l'adveniment irrefrenable de les masses.

Tanmateix, la realitat acostuma a ser més plural i complexa, perquè el mapa no és mai el territori. Seria un error reduir l'enemic del sistema polític parlamentari, de l'ordre, de l'estat en general, al moviment obrer, sobretot quan una gran part de la hostilitat al règim liberal va provenir de cercles que no s'identificaven amb l'obrerisme. De fet, la novetat que acompanyà l'albada del segle XX va ser, per paradoxal que pugui semblar, la creixent desafecció de la burgesia als fruits de les múltiples revolucions liberals. Alhora, el procés de desliberalització que visqué una part de la cultura política conservadora fou concomitant al creixent refús de col·lectivisme per part d'un segment del moviment obrer sindical. Com Soledad Bengoechea va advertir molt encertadament en estudiar les actituds d'alguns sectors de la patronal

³ Jensen Bach, Richard Bach, *The Battle against Anarchist Terrorist. An International History, 1878-1934*, Cambridge University Press, Cambridge, 2015, p. 174 i p. 287.

⁴ Enric Prat de la Riba, "Les bombes", *La Veu de Catalunya* (Barcelona), 27 de juliol de 1906.

⁵ Cesare Lombroso. *Gli anarchici*, Torí: Bocca, 1895 [1894], p. 45; Scipio Sighele, *La delinquenza settaria*, Fratelli Treves, Milà, 1897, p. 19.

⁶ Gabriel Tarde, *Les lois de l'imitation. Étude sociologique*, París, Félix Alcan, 1890, p. 222; id. *L'opinion et la foule*, Félix Alcan, París, 1910 [1901], p. 177.

⁷ Gustave Le Bon, *La psychologie des foules*, Félix Alcan, París, 1895, pp. 109-110.

catalana durant el locaut de Barcelona entre 1919 i 1920, certs *burgesos* van deixar d'advocar per una solució estatal, fos aquesta repressiva o preventiva, perquè deixaren d'identificar-se amb l'estat.⁸ Bengoechea va posar sobre la taula l'existència d'uns sectors de la burgesia que, malgrat recollir els condicionants per ocupar carteres ministerials o tribunes parlamentàries, preferiren actuar per voluntat pròpia apel·lant al desordre momentani en nom de la salvaguarda de l'ordre. Aquest fou el cas dels patrons de la Federació Catalana quan van advocar pel locaut per frenar la vaga general de 1919. La fraseologia “revolucionària” de la qual van fer gala els patrons per justificar la subversió momentània de l'ordre i l'aposta obrerista de formar una organització sindical que rebutgés de ple la via revolucionària porten a pensar que a Espanya, en sintonia amb el que ocorria a altres estat europeus, durant el primer terç del Nou-cents es va forjar una mentalitat contrarevolucionària que va tenir la violència i l'agitació com a factors constitutius.⁹

DE SER L'ESTAT A NO SER-HO.

PRIMERES FASES DE LA DESLIBERALITZACIÓ DE SECTORS CONSERVADORS (1906-1919)

Per entendre la revolució subversiva, és a dir, la no-identificació amb l'estat de certs sectors de la burgesia a l'albada de la dècada de 1920, és necessari remuntar-se a la crisi del liberalisme finisecular i situar les bases del pensament contrarevolucionari en la confluència de dos fenòmens: el descrèdit del sistema parlamentari restauracionista i la recerca d'una alternativa a la revolució social. A Espanya, el primer aïrt de l'estat liberal se situaria el 1898 amb la pèrdua de les colònies d'ultramar. Una crisi de “consciència nacional” simultània a la que van experimentar altres societats europees, com Itàlia el 1896 i Portugal i França el 1898.¹⁰ Antonio Maura seria el polític que recolliria i milloraria les propostes regeneracionistes que el silvelisme havia anat filant, ja abans de la pèrdua de les colònies, com a mesures urgents per airejar els vicis de la societat espanyola: combatre els cacics i la promoció d'un sentiment nacional que transgredís qualsevol sectarisme parti-

⁸ Soledad Bengoechea, *El locaut de Barcelona (1919-1920)*, pròleg de Pere Gabriel, Curial, Barcelona, 1998, pp. 72-73.

⁹ Per una perspectiva transnacional del fenomen, veure algunes obres que, per pioneres, han esdevingut clàssiques en l'estudi de la gènesi de la nova dreta radical a principis del Nou-cents. Per a França, les dues obres clàssiques de Zeev Sternhell, *La Droite révolutionnaire, 1885-1914: les origines françaises du fascisme*, Éditions du Seuil, París, 1978 i *id. Ni droite ni gauche: l'idéologie fasciste en France*, Éditions du Seuil, París, 1983; per a Alemanya: Fritz Stern, *Politique et désespoir: les ressentiments contre la modernité dans l'Allemagne préhitlérienne*, Armand Colin, París, 1990 [1961]; per a Itàlia: Emilio Gentile, “La Voce” e l'età giolittiana, Pan, 1972 Milà, i David D. Roberts, *The Syndicalist Tradition and Italian Fascism*, Manchester University Press, Manchester, 1979.

¹⁰ Jesús Pabón, “El 98, acontecimiento internacional”, *Días de ayer*, Barcelona: 1963 [1952], pp. 139-141.

dista.¹¹ Incardinant la nova formació d'una dreta post-canovista en un context en què s'estaven articulant noves concepcions nacionalistes arreu d'Europa, González Cuevas va posar de relleu que el maurisme, en la seva accepció liberal però organícista, conservadora, tradicionalista i, tanmateix, regeneracionista, va ser l'autèntic representant de les noves tendències conservadores, les quals acabarien per donar forma a un model liberal i autoritari alternatiu al liberalisme doctrinari clàssic.¹²

El projecte d'Antonio Maura d'engegar una revolució des de dalt no s'ha d'entendre com una actualització planera del caciquisme, sinó, precisament, com una reacció a determinades praxis clientelars, les quals si bé ajudaren a l'assentament del règim liberal en els seus orígens, acabaren per encarcerar-lo. La revolució que volia impulsar pretenia convertir les classes mitges en els agents encarregats de la regeneració sociopolítica d'Espanya. El seu ideari passava per purgar la monarquia i assentar un veritable bipartidisme mitjançant un reformisme que acabés per canviar qualitativament el règim.¹³ Tanmateix, aquesta "revolució" reformista que volia aprofitar les "masses neutres" per insuflar nous aires al país no va deixar d'estar limitada per la seva naturalesa conservadora, elitista i catolicista. En bona mesura, aquests límits haurien estat els causants del insuccés que tingué el moviment a l'hora d'articular-se com una sòlida i vertadera tercera via capaç de generar una maquinària electoral potent.

Tot i la poca capacitat de convenciment que tingueren les seves mesures i el seu fracàs en el terreny polític —dues dimissions en 1904 i el 1909—, Maura va exercir un gran ascendent. En un estudi pioner, Javier Tusell i Juan Avilés situaren la ruptura del maurisme amb el conservadorisme clàssic a partir de 1919, quan aquests sectors de joves va rebutjar explícitament el parlamentarisme liberal per abraçar postures cada cop més autoritàries i desdenyoses amb el joc polític parlamentari.¹⁴ Una desembocadura que no tingué res d'abrupte: els fets que ocorregueren l'estiu de 1909 afectaren de forma colpidora l'imaginari de les classes benestants. Davant de les barricades, de la conquesta del carrer, de la crema d'esglésies, els principis democràtics que s'havien esgrimit el 1901, amb una tímida voluntat de modernitzar el règim, s'havien esvaït en nom d'una política de mà de ferro, autoritària.¹⁵ José María Fontana Tarrats projectaria part de la seva biografia personal i familiar en explicar la por que havia provocat l'assalt popular a tots aquells fills de comarques que havien anat a Barcelona a fer fortuna com a menestrals i que, sentint-se part d'una classe mitja, o

¹¹ Florentino Portero, "Francisco Silvela, jefe del conservadurismo español", *Revista de Historia Contemporánea*, n° 2, 1983, 146-163, pp. 146-148.

¹² Pedro Carlos González Cuevas, "Las derechas españolas ante la crisis del 98", *Studia Historica, Historia Contemporánea*, n° 15, 1997, pp. 202-204.

¹³ María Jesús González Hernández, *Ciudadanía y acción. El conservadurismo maurista, 1907-1923*, Siglo XXI Editores, Madrid, 1990, p. 172.

¹⁴ Javier Tusell i Juan Avilés, *La derecha española contemporánea. Sus orígenes: el maurismo*, Espasa Calpe, Madrid, 1986, pp. 361-363.

¹⁵ Antoni Jutglar, *Historia crítica de la burguesía en Cataluña*, Anthropolos, Barcelona, 1984 [1966], p. 403.

per ser més acurats, no sentint-se identificats amb la massa del proletariat, advocaren per una política de porra i garrot que posés fi al desgavell social. Un pensament que perviuria i es reafirmaria, davant dels cicles conflictius de 1917 i 1919, fins a l'adveniment de la dictadura de Primo de Rivera.¹⁶

La deriva oberta a l'escalf de 1909 s'intensificà el 1914, quan els sectors més dretans, el que s'ha denominat "maurisme de carrer", multiplicaren les crítiques al monarca i assumiren postures confrontades amb els puntals del sistema de torn amb l'objectiu de renovar el conservadorisme desproveint-lo d'alguns elements del liberalisme clàssic.¹⁷ Aquesta actitud s'ha de situar a l'ombra de la Gran Guerra, en un marc en què la modernitat es qüestionà tant des del bàndol aliadòfil com el germanòfil pel futur incert que dibuixava la contesa. Amb l'aparició dels joves mauristes en l'escena política, entre els quals es comptaven Antonio Goicoechea, César Silió o José Calvo Sotelo, la dreta monàrquica alfonsina es radicalitzà. L'actitud fou verament la d'impulsar una nova política que permetés adequar-se als nous temps, fins al punt de desvincular-se –de forma no rupturista ni anunciada– dels principis axials del propi Maura. Goicoechea, la biografia intel·lectual del qual és representativa d'aquest procés de desafacecció amb els principis liberal-conservadors,¹⁸ ja havia va expressat que el president balear no era més que «el *hombre representativo* de una idea, símbolo de una política. Si Maura la abandonase, nosotros, a nuestra vez, abandonaríamos a Maura».¹⁹

La desliberalització de la dreta conservadora va prendre volada amb l'agitació de 1917, quan, el sistema liberal semblava haver caigut en barrina. Davant d'un règim polític incapaç de lidiar amb l'erupció de tants fronts oberts, el descrèdit amb què s'esguardava l'estat liberal donà lloc a unes postures cada vegada més predisposades a acceptar alternatives autoritàries.²⁰ Amb la Pau de Versalles, el cicle obert per 1917 no es tancà, sinó tot al contrari: s'agreguà l'abatiment i la percepció de crisi del liberalisme com a sistema polític.²¹ A Espanya, la prolongació de la sensació d'haver entrat en un estat de descomposició s'experimentà amb la vaga general de 1919, en un context en què es temia una contaminació del que havia succeït a l'imperi rus. Durant el cicle de 1917-1919, l'aposta per solucions

¹⁶ José María Fontana, *Los catalanes en la guerra de España*, Acervo, Barcelona, 1977 [1951], pp. 148-149.

¹⁷ Julio Gil Pecharrormán, "Notables en busca de masas: El conservadurismo en la crisis de la Restauración", *Espacio, Tiempo y Forma, Serie V, H. Contemporánea*, vol. 6, 1993, pp. 233-266, p. 240.

¹⁸ Joan Pubill Brugués, "Antonio Goicoechea: De la desliberalización a la sublevación. Trayectoria intelectual de un derechista en la crisis de la modernidad (1898 - 1936)", *Revista Universitaria de Historia Militar*, vol. 7, n° 13, 2018, pp. 233-256.

¹⁹ Antonio Goicoechea, "Liberalismo y maurismo" (conferencia pronunciada en el Ideal Retiro el 1 de febrer de 1914), dins de *Hacia la democracia conservadora (artículos y discursos)*, Talleres Tipográficos "Stampa", Madrid, 1914, 173-183, p. 174.

²⁰ Angel Smith, "The Catalan Counter-revolutionary Coalition and the Primo de Rivera Coup, 1917-1923", *European History Quarterly*, vol. 37, n° 1, 2007, p. 12.

²¹ Maximiliano Fuentes Codera, "España en la Primera Guerra Mundial. Una movilización cultural", pròleg de Álvarez Junco, José, Akal, Madrid, 2014, pp. 206-207.

allunyades del liberalisme clàssic (pactisme o repressió) s'apreciarien en el diari *La Acción* (1916 – 1924), tribuna dels mauristes més radicals, tals com Antonio Goicoechea o el seu director Manuel Delgado Barreto, les editorials del qual portaren títols inequívocs, com l'antiparlamentari «Las cortes están bien cerradas, y mejor, disueltas».²² O més inequívocs: «Se necesita un dictador».²³

El fracàs de la política de Maura per atreure les classes mitges no significava que no existís un espai polític per a l'agitació o la mobilització. Com a justificació del seu perboc, des de les tribunes que simpatitzaven amb el polític mallorquí es llançà la idea que la societat espanyola patia d'impassibilitat política. S'acusà a les forces vives de la Restauració d'haver promogut durant tants decennis la despolització i d'haver actuat contra unes propostes que podrien fer sortir Espanya de la decadència.²⁴ Amb tot, la diagnosi maurista no tingué en compte que des de feia uns anys l'àrea metropolitana de Barcelona s'havia convertit en l'escenari de noves formes de fer política que no s'adequaven, ni per contingut ni per praxis política, a cap cultura política fins aleshores.

Alejandro Lerroux va saber articular el primer moviment de masses espanyol a través d'un discurs anticlerical i anticatalanista, alhora que crític amb els partits tradicionals. Seria erroni pensar que la crisi de l'estat liberal va tenir únicament com a resposta noves formulacions elitistes, ja que la crisi de representativitat i participació afectava tant als canals polítics clàssics com a tot aquell segment de la societat que maldava per fer-se un lloc. Així, al costat de les formulacions propugnades pels sociòlegs italians Vilfredo Pareto o Gaetano Mosca per acabar amb el desgavell de la corrupció liberal o l'adveniment desenfrenat de les masses en la política,²⁵ o en el cas espanyol, exemplificades per la revolució maurista i el projecte imperialista de la Lliga, epítom d'una nova opció política de les classes dirigents,²⁶ sorgiren un seguit de propostes que, si bé no eren estrictament populistes, tingueren com a objectiu captar l'obrerisme mitjançant una síntesi heterodoxa de socialisme no marxista i nacionalisme. El monarquisme social de Charles Maurras o la idea de nació proletària d'Enrico Corradini són mostres de com s'articulà una nova dreta nacionalista que, tenyís els discursos amb una pàtina revolucionària o

²² *La Acción*, 28 de febrero de 1919, 1.

²³ *La Acción*, 8 de març de 1919, 1.

²⁴ Àngel Blanc Perera, *La explicación del maurismo de un maurista (y, sin duda, de los más)*, pròleg de Ossorio, Àngel, Imprenta del Diario Popular, Murcia, 1917, p. 16. Per a una interpretació de "l'atonía" social com a clau explicativa, veure: Romero Maura, Joaquín. *La Rosa de Fuego. El obrerismo barcelonés de 1899 a 1909*, RBA, Barcelona, 2002 [1975], p. 37.

²⁵ Vilfredo Pareto, *Trattato di sociologia generale*, vol. II, introducció de Bobbio, Norberto, Edizioni di Comunità, Milà, 1964 [1917], p. 693; Gaetano Mosca, *Sulla teorica dei governi e sul governo parlamentare. Studii Storici e Sociali*, Tipografia dello "Statuto", Palermo, 1884, p. 306.

²⁶ Cambó Francesc, "El regionalisme. Factor de la restauració a Espanya", en *El catalanisme regeneracionista*, edició de Jordi Casassas, La Magrana, Barcelona, 1990 [1911], pp. 85-99.

més de caire tradicionalista, feia de l'antiliberalisme i del menyspreu a la societat burgesa el seu *ethos* de mobilització i agitació.²⁷

La formació i desenvolupament del lerrouxisme com a moviment contestatari s'ha d'inserir en el si dels desequilibris i inseguretats que despertava el procés de modernització. Al mateix temps, s'ha de comprendre l'ascendent dels fenòmens populistes a partir de la seva naturalesa heterogènia i transversal com una mostra de la porositat de les cultures finiseculars.²⁸ En el marc de la crisi de legitimitat que patí el parlamentarisme es gestà un llenguatge que feia de la violència discursiva un canal de mobilització. A tall d'exemple, citar la conegudíssima proclama de Lerroux en què s'aprecia una fraseologia en què la virulència és axial: «Jóvenes bárbaros de hoy, entrad a saco en la civilización decadente y miserable de este país sin ventura, destruid sus templos, acabad con sus dioses, alzad el velo de las novicias y elevadlas a la categoría de madres para virilizar la especie».²⁹

En definitiva, era una retòrica que anava destinada a fer-se un espai en el taulell polític. Nogensmenys, una agressió verbal que podia arribar correspondre's amb violència física, com ho demostren els enfrontaments en el carrer que mantingueren lerrouxistes amb carlins. Lluites que, en algunes ocasions, es resolgueren amb morts.³⁰ Amb tot, aquests enfrontaments urbans no s'han de brandar com la prova per afirmar la inexistència de partits moderns en la vida política espanyola, la manca d'un joc parlamentari consolidat o un dèficit de cultura "democràtica". Tot el contrari: són exemples fefaents que la violència, sigui teatralitzada, discursiva o exercida, és concomitant al procés de modernització perquè actua com a resposta i reacció a la crisi del liberalisme parlamentari. En un far de la democràcia com França, com així s'ha pres dins de la historiografia espanyola per parlar d'un camí correcte cap a la normalització democràtica, la violència en els espais públics no era absent. Els enfrontaments entre lligues com *Le Sillon* o *Action Française* reflec-

²⁷ Charles Maurras, *Enquête sur la monarchie. Suivie de Une campagne royaliste au "Figaro" et Si le coup de force est possible*, Nouvelle Librairie Nationale, París, 1925 [1901]; Enrico Corradini, "Le nazioni proletarie e il nazionalismo", dins d'*Il nazionalismo italiano*, Fratelli Treves, Milà, 1914 [1911], pp. 27-49.

²⁸ Joan Pubill Brugués, "Dos populismos modernos: boulangismo y lerrouxismo. Nación, clase e identidad en los albores de la sociedad de masas", dins de *La Historia, Lost in Translation?*, Damián Alberto González Madrid, Manuel Ortiz Heras, Juan Sisinio Pérez Garzón (coords.), Ediciones de la Universidad de Castilla-La Mancha, Cuenca, 2017, pp. 1219-1232.

²⁹ Alejandro Lerroux, "¡Rebeldes, rebeldes!", *La Rebeldía*, 1 de septiembre de 1906.

³⁰ Jordi Canal Morell, "Espacio propio, espacio público. La sociabilidad carlista en la España mediterránea en la etapa de entresiglos", en Isidro Sánchez Sánchez, Rafael Villena Espinosa (coords.), *Sociabilidad fin de siglo. Espacios asociativos en torno a 1898*, Universidad de Castilla La Mancha, Cuenca, 1999, pp. 125-151, pp. 146-147.

teixen el pols violent d'una societat que experimentava els desajustos i contradiccions d'un sistema quan aquest semblava haver-se consolidat.³¹

Els aldarulls i el llenguatge abrandat tenien una finalitat clara: una dialèctica exaltada era el succedani per aplicar una vertadera praxis revolucionària.³² Un plantejament que ja va posar sobre la taula Joan C. Ullmann en assenyalar que els lerrouixistes van precipitar, molt probablement, la vaga de 1909 per evitar que els socialistes tinguessin temps d'organitzar-ne una a escala nacional. D'aquesta forma, els dirigents radicals actuaren en consonància amb el govern per evitar que la revolució, aquella que evocaven en els mítings per atiar les masses, tingués lloc.³³ No obstant el tactisme dels radicals i el seu esdevenir en el desenllaç dels fets de 1909, l'agitació que va promoure el lerrouixisme, tant en la vessant retòrica com combativa, és un precedent innegable a l'hora d'examinar la contestació d'una dreta inconformista amb les estructures liberals enquistades de l'estat.

De fet, seguint aquest filó interpretatiu, el moviment lerrouixista permet posar en entredit les explicacions tradicionals que s'han donat per sostenir la tesi del retard en el sorgiment de formulacions ultradretanes dins del nacionalisme espanyol a causa de l'absència d'enemics nacionals. Segons la historiografia clàssica, aquest dèficit de contra-identitat hauria provocat que s'endarrerís l'aparició del que Michel Winock definí el 1984 com a *nationalisme fermé*,³⁴ condicionant també la lectura sobre el sorgiment del feixisme espanyol i catalogant-lo de tardà respecte els seus homòlegs italià o alemany.³⁵ En canvi, sí que es troben suficients elements dins del lerrouixisme, i en extensió, en el camp de la dreta regeneracionista a partir de 1909-1917, com per parlar d'un inconformisme cada vegada major vers el funcionament del liberalisme polític i del desgavell que provocava. En el cas lerrouixista, l'agitació anava dirigida contra un enemic de classe, la burgesia, un enemic nacional, el catalanisme, i un enemic moral, el clergat i el caciquisme. La base sobre la qual erigir una nou cep nacionalista no és descabellat si es tenen en

³¹ Paul Cohen, "Heroes and dilettantes: The Action Française, Le Sillon, and the Generation of 1905-1914", *French Historical Studies*, vol. 15, n° 4, 1988, 673-687.

³² Joan Baptista Culla Clarà, "Ni tan jóvenes, ni tan bárbaros. Juventudes en el republicanismo lerrouixista barcelonés", *Ayer*, n° 59, 2005, pp. 51-67.

³³ Joan Connelly Ullman, *La Semana Trágica. Estudio sobre las causas socioeconómicas del anticlericalismo en España (1898-1912)*, Ariel, Barcelona, 1972 [1968], p. 587.

³⁴ Michel Winock, "Nationalisme ouvert, nationalisme fermé", en *Nationalisme, antisémitisme et fascisme en France*, Éditions du Seuil, París, 2004 [1982].

³⁵ Una pinzellada del debat a: Pedro Carlos González Cuevas, "La trayectoria de un recién llegado. El fracaso del fascismo español", en Fernando del Rey (dir.), *Palabras como puños. La intransigencia política en la Segunda República española*, Taurus, Madrid, 2011, pp. 480-520. Per les tesis contràries que sostenen que el procés de feixització a Espanya és indestriable de la crisi europea del liberalisme que ocorre als anys trenta, ja que la línia que va de 1918 a la captura del poder per part del feixisme és traçada a-priori, veure: Ferran Gallego, *El Evangelio fascista. La formación de la cultura política franquista (1930-1950)*, Barcelona, Crítica, 2014, pp. 36-41.

consideració les tres potes discursives que repetidament apareixen com el substrat nuclear del moviment:

Yo digo que si hubiera sido militar, hubiera ido a quemar *La Veu*, el *Cu-Cut!*, la Lliga y el palacio del obispo, por lo menos. Y si yo hubiera estado en Barcelona la noche de “autos” hubiéramos ido el pueblo y yo a quemar varios conventos, escuelas de separatismo, y a llamar a la puerta de los cuarteles y a decirles a los soldados que antes que la disciplina están, en la conciencia de los hombres, la libertad y la patria.³⁶

Situat a l'esquerra política pel seu republicanisme popular i anticlerical, el lerrouxisme discorre en el marasme nebulós d'un inconformisme que pot prendre's com l'equivalent peninsular a les crítiques antiparlamentàries d'alguns sectors republicans, nacionalistes i socialistes francesos o italians difícils d'enquadrar.³⁷ Un espai que unia transversalment tradicions i trajectòries que provenien de cultures polítiques que usualment s'incardinaven tant en la dreta com en l'esquerra polítiques. Si es té en compte que, a diferència del boulangisme francès, el qual no va accedir al poder i el seu enquadrament en una o altra ala de l'espectre polític resulta vaga perquè es basa en l'anàlisi discursiu i d'intencions dels membres que el conformaven a falta d'unes polítiques empíriques, es coneix el viratge cap a la dreta que va prendre Lerroux, no és descabellat pensar que la metamorfosi que va viure el partit no va ser cismàtica respecte els inicis, sinó que la translació es va deure a un progressiu acomodament en l'espai polític, a un procés de dextrisme natural que el situaria a les coordenades polítiques congènites un cop institucionalitzat com a partit de govern.³⁸

³⁶ Alejandro Lerroux, “El alma en los labios”, *La Publicidad*, 9 de desembre de 1905.

³⁷ A tall d'exemple, citar alguns casos notables a França d'individus que viraren cap a la dreta però que començaren a llançar els diatribes quan se situaven en postures esquerranes: l'antic comunard Rochefort parlaria de «saletés parlementaires», en Henri Rochefort, “Imprudence et lâcheté”, *L'Intransigeant*, 10 de juny de 1885; el boulangista i socialista Maurice Barrès es referiria reiteradament a la Cambra com «pourriture des assemblées» o «pourriture parlementaire», en Maurice Barrès, *Dans le cloaque*. Notes d'un membre de la Comission d'enquête sur l'affaire Rochette, Émile-Paul frères, París, 1914, p. 89 i p. 102. Pel que fa a Itàlia, abunda la literatura crítica i sarcàstica amb la dinàmica parlamentària que porta a veure l'òrgan deliberatiu com un catau ple de corruptes.

³⁸ La paternitat del concepte dextrisme recau en el membre d'Action Française Albert Thibaudet, qui el desenvolupà per explicar la reubicació d'alguns notables dreyfusards al camp de la contrarevolució i del ultranacionalisme després del desenllaç del cas: Albert Thibaudet, *Les Idées politiques de la France, Stock*, Delamain et Boutelleau, París, 1932, pp. 29-30. Aquí emprem el concepte per explicar l'acomodament del lerrouxisme en el camp de la dreta. Tanmateix, malgrat que el transvasament que com Thibaudet comenta per personatges com Charles Péguy o Georges Sorel, defensem que en el cas de Lerroux la translació no va ser tan brusca perquè, des dels orígens del moviment contestatari fins a esdevenir partit de govern en la Segona República, els valors sobre els quals es va sustentar el seu ideari (anticatalanisme, ordre i militarisme patriòtic) no canviaren. Més aviat, allò que es dissipà foren els elements pseudorevolucionaris i populistes que serviren per a mobilitzar i captar adeptes, com ara l'anticlericalisme i l'obrerisme.

Amb tot, el populisme lerrouxista i el moviment dels joves mauristes no foren els únics símptomes de l'emergència d'una nova dreta les senyes de identitat de la qual eren un creixent menyspreu cap al sistema polític liberal-parlamentari i un decantament, a voltes molt explícit, per praxis o mètodes violents. L'admiració per solucions polítiques autoritàries, com la formació d'un "partit militar", o el sorgiments d'organitzacions paramilitars, com el Requeté carlí, transcorregueren en paral·lel a la formulació de la nova dreta.

Com molt bé ha explicat Xavier Casals, el "partit militar" era un grup heterogeni de personalitats civils i militars ubicat a la ciutat comtal, l'espanyolisme exacerbat del qual es nodria de l'enfrontament directe amb uns enemics interiors: els nacionalismes sub-estats i l'amenaça revolucionària. Hereu de les dinàmiques sorgides a redós de la independència cubana, la cristallització del "partit militar" va ser conseqüència de la percepció inquietant de Barcelona com un focus dominat per l'anarquisme i el separatisme, amb l'amenaça d'una vaga revolucionària i en el fragor de la discussió autonomista el 1917.³⁹ Serien aquests sectors de les patronals catalanes, exponents que anaven des de l'alta burgesia fins a l'aristocràcia industrial, els qui, davant de la resistència obrera i la ineficiència estatal per donar resposta a la insurgència dels treballadors, s'aproparen l'abril de 1919 a la capitania general de Joaquim Milans del Bosch amb una clara voluntat de passar per sobre de la via legal i del poder civil, anys abans del primer govern de Mussolini.⁴⁰ Prova d'aquest conglomerat de voluntats per dur a terme "el culte al terror" que implicava decretar un locaut el 1919 de manera extraparlamentària sense autorització governamental foren la formació de la Unión Monárquica Nacional (UMN) i de la Federació Patronal, partit i sindicat amb una clara intenció de militaritzar la vida civil a partir d'un cop il·legal.⁴¹

Pel que fa al Requeté, aquest va ser fundat el 1913 sota la direcció del general carlí Joaquín Llorens. Tot i que encara falten estudis que indaguin en les continuïtats i aportacions que oferí el jaumisme al moviment, el Requeté no s'ha d'observar com una reminiscència dels cossos realistes o reaccionaris, sinó com la força de xoc d'una cultura política anti-moderna coherent, tot i el que pugui semblar a-priori, amb els nous temps. La para-militarització del carlisme es trobava en plena sintonia amb el que va ocórrer a altres estats europeus, en què formacions polítiques començaren a incloure agrupacions o esquadres com a mecanisme d'agitació i defensa. Si bé la majoria de formacions polítiques que controlaven agrupacions paramilitars es caracteritzaven pel seu contingut antiliberal, a vegades aquestes ana-

³⁹ Xavier Casals Meseguer, "Auge y declive del "partido militar" de Barcelona (1898-1936)", *Iberic@l. Revue d'études ibériques et ibéro-américaines*, n° 4, 2013, pp. 163-180, pp. 165-166.

⁴⁰ Magda Sellés Quintana, *El Foment del Treball Nacional, 1914-1923*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 2000, p. 312.

⁴¹ Soledad Bengoechea, "1919: La Barcelona colpista. L'aliança de patrons i militars contra el sistema liberal", *Afers. Fulls de recerca i pensament*, n° 23-24, 1996, pp. 309-327, p. 322.

ven encaminades a apaivagar esclats revolucionaris, desplegant una violència que estava en connivència amb els interessos de l'estat, però que posava en escac la legitimitat civil a l'hora de fer front els conflictes. És el cas del Somatent, afí a la Lliga, el qual actuà com a brigada paramilitar en benefici dels interessos dels promotors del locaut.⁴² Des d'una perspectiva comparativa, el paradigma d'organització paramilitar foren els *Camelots du Roi* (1908 – 1936) d'*Action Française*,⁴³ l'objectiu dels quals era posar la violència al servei de la raó i traslladar la batalla de les idees a la del carrer.⁴⁴ Encara que el cas carlí tingué unes dinàmiques pròpies que la diferenciaven de la lliga de Charles Maurras, com era la llarga tradició en l'organització de sollevaments, les dues formacions poden prendre's com epígons d'una forma nova d'enquadrar la violència prèvia a la dècada de 1930.

UNA DRETA POPULAR. ALGUNES CONSIDERACIONS PER A L'ESTUDI DE LA NOVA DRETA SINDICALISTA: UNA MIRADA ALS ANYS DEL PISTOLERISME (1919–1923)

El procés de deslliberalització que sofrí l'espai conservador concomitant a Antonio Maura assenyala un fenomen que es distingí pel seu caràcter particularitzat i per la seva novetat. Particularitzat perquè va ser la resposta nacional a un fenomen global que s'encetà amb la crisi finisecular. Nou perquè fou la primera ocasió en què una tradició conservadora que no provenia d'una soca reaccionària, sinó que genealògicament era deutora del pensament liberal, rebutjava el sistema parlamentari liberal. La novetat en els anys que abracen del període de 1917 a 1923 l'aporta, justament, que a la crítica antiparlamentària i al desdeny als pilars del règim liberal ja no estaven monopolitzats pels sectors revolucionaris antiliberals. De fet, bona part de les diatribes durant el període d'entreguerres va provenir precisament de sectors que, per estatus socials, renda o enquadrament professional, no distaven dels qui podrien ocupar càrrecs en gabinets polítics o carteres ministerials. Amb aquesta afirmació –que pot semblar més que evident un cop s'observa la procedència dels qui esdevingueren capitosts o finançadors de cop d'estat de juliol de 1936–, es busca esquinçar la visió preponderant que ha desmerescut la violència antiliberal de la dreta, sense que això impliqui, com va posar en evidència

⁴² Eduardo González Calleja i Fernando del Rey, *La defensa armada contra la revolució*, CSIC, Madrid, 1995.

⁴³ Pel cas de la formació de grups paralimilitars a França vinculats a les lligues, veure Xavier Cheneseau, *Les Camelots du Roi. Les troupes de choc royalistes (1908-1936)*, prefaci de Sanders, Alain, Éditions Défi, Boulogne-Billancourt, 1997. Per a una aproximació a la gènesi del Requetè com un grup de xoc violent alhora que fill del seu temps, veure: Eduardo González Calleja, "Paramilitarització i violència política a l'Espanya del primer terç de segle: el requetè tradicionalista (1900-1936)", *Revista de Girona*, n° 147, 1991, pp. 69-76; Eduardo González Calleja i Julio Aróstegui, "La tradició recuperada: el requetè carlista y la insurrección", *Historia Contemporanea*, n° 11, pp. 29-53.

⁴⁴ J. Gaullier, "Vingt ans en 1914", *L'Étudiant Français*, 15 de gener de 1921, pp. 45-46, p. 45.

Colin Winston amb molt d'encert, que la imatge que es té dels Sindicats Lliures no sigui una mica fidedigne a la caricatura que es presentà sobre ells,⁴⁵ és a dir: que no s'ha de perdre de vista que els Lliures van poder créixer fins a esdevenir una organització de masses amb uns plantejaments propis gràcies a les simpaties de primera hora que els mostrà la patronal com a la repressió estatal contra la CNT.

Amb tot, i sense negar l'aclariment precedent, la perspectiva d'anàlisi que aquí es presenta parteix d'un supòsit clar: a causa de la seva naturalesa, la violència dels Lliures, tot i els suports del statu quo, no pot assimilar-se amb la repressió estatal. Aleshores, posar damunt la taula la formació d'una nova dreta antiliberal, gènesi del moviment contrarevolucionari, quan no epígon fefaent d'aquest, té com a objectiu donar a conèixer les diverses esferes polítiques que acabaren per donar lloc al feixisme espanyol després d'un procés de feixistització que culminà amb la guerra civil.⁴⁶ Sense saber quina fou la trajectòria prèvia a la contesa dels actors que hi participaren, difícilment es poden arribar a comprendre les dinàmiques que conduïren al 18 de juliol de 1936 ni la contingència del feixisme, i per tant, l'anàlisi que subseqüent reflecteix unes imatges distorsionades que van des del clericalisme a l'autoritarisme sense més.⁴⁷

L'equívoc historiogràfic basat en la confusió/reducció de les praxis violentes de la nova dreta s'observa en força quan s'examinen els anys del pistolisme (1919–1923). A les obres pioneres de Pere Foix i Albert Balcells,⁴⁸ se li han sumat estudis que han volgut aproximar-se a la violència urbana d'aquest decenni amb la voluntat d'interpretar la naturalesa de la violència i la seva relació amb les cultures polítiques,⁴⁹ com també d'altres que s'han centrat en esclarir els mecanismes estatals de repressió i coacció que portaren a omplir els carrers amb més de 351 víctimes els dos bàndols.⁵⁰

encara li manca una investigació profunda que confronti les dinàmiques internes catalanes amb els canvis polític-culturals d'altres nacions europees per

⁴⁵ Colin M. Winston, *La clase trabajadora y la derecha en España, 1900-1936*, Cátedra, Madrid, 1989 [1983], p. 111.

⁴⁶ Ferran Gallego, "Fascistization and fascism: Spanish dynamics in a European process", *International Journal of Iberian Studies*, vol. 25, n° 3, 2012, pp. 159–181, pp. 162–163 i p. 170.

⁴⁷ Javier Rodrigo, "A este lado del bisturí. Guerra, feixistització i cultura falangista", dins de Miguel Ángel Ruiz Carnicer (coord.), *Falange, las culturas políticas del feixisme en la España de Franco (1936-1975)*, Instituto Fernando el Católico, Zaragoza, 2013, pp. 143–163 p. 145.

⁴⁸ Ens limitem a citar dues obres pioneres en què, malgrat la utilitat i el volum ingent de documentació que aporten, resten encara susceptibles a anar més enllà de l'anàlisi documental: Pere Foix, *Apòstols i mercaders: seixanta anys de lluita social a Catalunya*, Nova Terra, Barcelona, 1976 [1975]; Albert Balcells, *El pistolisme: Barcelona (1917-1923)*, Pòrtic, Barcelona, 2009.

⁴⁹ Eduardo González Calleja, *El máuser y el sufragio. Orden público, subversión y violencia política en la crisis de la Restauración (1917-1931)*, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Madrid, 1999, Angel Smith, *Anarchism, Revolution and Reaction. Catalan Labour and the Crisis of the Spanish State, 1898-1923*, Berghan Books, Oxford-Nova York, 2007.

⁵⁰ Maria Amàlia Prades Baena, *L'anarquisme i les lluites socials a Barcelona, 1918-1923: la repressió obrera i la violència*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 2003 i Juan Cristóbal Marinello Bonnefoy,

explicar tant els canvis en les cultures polítiques de la dreta com l'ús de pràctiques violentes. Ja fos per una adopció acrítica de la lectura coetània cenetista o anarcosindicalista, en què es representaven els membres dels lliures com uns assalariats de la policia, o per una manca d'atenció a les transformacions de les cultures polítiques dretanes, com ara la carlina, les interpretacions anaven quasi bé sempre dirigides a presentar l'enfrontament terrorista com una mena d'enfrontament guerra-civilista entre dues forces: la revolucionària enfront de les forces conservadores de l'ordre.

De fet, des de la dreta antiliberal s'organitzaren atacs no menys agressius ni continus al sistema liberal que els que protagonitzà l'esquerra. Si la violència va ser congènita en el món obrer vaguista a partir de 1910, perceptible en la cruesa amb què es coaccionaven els demés treballadors i s'agredien els esquiroles,⁵¹ no és menys cert que les praxis violentes, alimentades per una retòrica inflamada, eren també un element constituent de la nova dreta noucentista. La problemàtica a l'hora d'acceptar la visió dicotòmica entre agents revolucionaris i defensors del *status quo* presenta més d'una incongruència, més enllà de ser un enfocament simple.

En primer lloc, provoca que s'associï classe amb ideologia. Les imatges que s'han transmès i reproduït mantes vegades sobre el moviment obrer en tant que classe, amb una ideologia compartida perquè tots els membres participaven d'una mateixa consciència social i uns interessos comuns,⁵² no es corresponen amb exactitud en cap domini llevat del metafísic i propagandístic. Derivada d'aquesta assumpció, s'entén que la producció militant compregués les postures dels obrers que no s'adequaven a l'esquema de classe-ideologia com a desviats o traïdors. Acceptar l'alienació o la falsa consciència com a factors explicatius implica, per una banda, admetre que els grups socials no poden ser més que uniformes i, per l'altra, que una variació en la uniformitat de classe és causada per una contaminació en la identitat social o a una manipulació per part dels agents antagònics. Aquest raonament empobreix no sols les cultures polítiques de l'esquerra, sinó que menysté tant l'autonomia dels individus que formaven la classe obrera com la capacitat de les dretes per formular una opció atraient pels sectors populars. Vegis les acusacions d'Àngel Pestaña, el qual imputà als membres del Sindicat Lliure el fet de ser còmplices del capitalisme i titelles dels empresaris.⁵³ Però també les crítiques

Sindicalismo y violencia en Cataluña, 1902-1919, tesi doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona, 2014.

⁵¹ Juan Cristóbal Marinello Bonnefoy, "Traïdors. Una aproximación al esquirolaje en la provincia de Barcelona, 1904-1914", *Ayer*, n° 88, 2012, 173-194, pp. 190-191.

⁵² Karl Marx i Friedrich Engels, *La ideologia alemanya. Crítica de la filosofia alemanya més recent en els seus representants Feuerbach, B. Bauer i Stirner*, Publicacions de la Universitat de València, València, 1987 [1846], p. 56; Engels, Friedrich. "Carta a Mehring" (14 de juliol de 1898), en Robert C. Thucker (ed.), *The Marx-Engels Reader*, W.W. Norton, Nova York, 1972, pp. 648-649.

⁵³ Àngel Pestaña, *Terrorismo en Barcelona*, Calamus Scriptorium, Barcelona, 1978, pp. 159-165.

llançades pels socialistes contra el lerrouxisme dècades abans, en què els del PSOE acusaven Lerroux de manipular la classe obrera amb falsa retòrica.

En segon lloc, aquests plantejaments menen a convertir el moviment obrer –i sense excepció la burgesia– en un subjecte unidimensional en què la pluralitat interna no té cabuda. Fugir de les autorepresentacions dels coetanis és cabdal per abastar la diversitat inherent a un grup social tant vast com fou el moviment obrer. A tall d'exemple, el sindicalisme confessional o el groc serveixen de contra-imatge. Resulta difícil concebre la sindicació en una organització catòlica si hom es basa en la sentència que la religió es l'opi del poble.⁵⁴ De resultes d'una aproximació que només contempla la ideologia des del punt de vista de la lluita de classes,⁵⁵ les conclusions que se n'extreuen no poden ser altres que els sindicats catòlics tenien un origen patronal i eren utilitzats pels patrons per llur benefici, sense que ni els mateixos afiliats en fossin del tot conscients.⁵⁶ Amb tot, no es pretén ni menystenir el pes de la consciència de classe com a leitmotiv identitari que els coetanis pogueren tenir a l'hora d'analitzar les relacions socials ni molt menys negar l'existència d'una lluita polaritzada en el món del treball.⁵⁷ Fer-ho seria negligir la naturalesa dels enfrontaments socials, els quals foren constitutius de la violència, filó capital del present treball. El que sí que es busca és reafirmar el pes que tingueren les propostes obreres de la nova dreta, les quals s'expressaren violentament contra els grups i moviments revolucionaris sense que aquestes actituds impliquessin *sine qua non* anar de la mà de l'estat o sentir-se identificat amb ell –malgrat que en algunes ocasions, com en el cas dels Lliures durant l'etapa de Martínez Anido, hi hagué connivència–, i naturalitzar les actituds de tots aquells membres del moviment obrer que s'inclinaren per unes opcions que surten dels esquemes interpretatius basats en una concepció dicotòmica de la societat.

Classificar des d'una trinxera comporta nombrosos riscos, el primer de tots i el més greu, la incomprensió, però d'altres més subtils com l'absència de discerniment entre allò que s'exclou. La reacció a l'amenaça revolucionària no va ser una resposta unida, ni va existir un front comú encarnat per l'estat. Les accions empreses pels Lliures suscitaven tant de temor com les cenetistes. Com va constatar el dramaturg i escriptor Martín Camprubí, tot i les divergències en les modalitats, ambdós sindicats s'inspiraven en la violència.⁵⁸ Aquesta apreciació d'un comentarista de l'època obra una finestra a la possibilitat d'indagar fora de la rigidesa de

⁵⁴ Karl Marx, *Crítica de la filosofia del dret de Hegel*, Ediciones del Signo, Buenos Aires, 2005 [1844], p. 50.

⁵⁵ Louis Althusser, "Ideología y aparatos ideológicos en el Estado", *Escritos*, Barcelona, Laia, 1975, p. 170.

⁵⁶ Juan José Castillo, *El sindicalismo amarillo en España. Aportación al estudio del catolicismo social español (1912-1923)*, Edicusa, Madrid, 1977, p. 35.

⁵⁷ Prenem com a referent l'aproximació al concepte de classe social com un procés en construcció en què s'han de tenir presents factors subjectius i objectius: Edward Palmer Thompson, *The Making of the English Working Class*, Penguin Books, Harmondsworth, 1968 [1963], p. 782.

⁵⁸ Martín Camprubí, *Sindicalismo revolucionario*, Hormiga de Oro, Barcelona, 1923, p. 39.

paradigmes. Per un cantó, mostra que els qui s'oposaven frontalment a la revolució estaven dividits entre els qui repel·lien els mitjans violents, fossin quins fossin els objectius finals que legitimés l'ús d'aquests mètodes, i els qui posaven per davant la subversió de l'ordre pel bé de l'ordre. Entre els primers caldria incloure les forces liberals o que s'identificaven amb l'estat, mentre que en el segon grup hi hauria les bandes de pistolers a sou, mercenaris en definitiva, però també els elements contrarevolucionaris –ja no tradicionalistes ni conservadors, com s'ha repetit–, les característiques dels quals han permès considerar-los com l'avantsala del feixisme.⁵⁹ És aquesta última apreciació la que desperta més interrogants per les aparents contradiccions formals que presenta: foren els Lliures la punta de llança del tradicionalisme, d'una mena de carlisme obrer?

A parer del novel·lista jonsista Guillén Salaya, els Lliures ben mereixien constar en la constel·lació de precursors i antecessors del projecte nacional-sindicalista feixista.⁶⁰ De fet, el nacional-sindicalisme jonsista va estar molt atent als moviments de la massa obrera cenetista i engegà diferents campanyes al setmanari *Igualdad* a principis de la dècada de 1930 per tal d'atreure el gruix obrer.⁶¹ El fet que els contrarevolucionaris els convertissin en un precedent feixista ha de portar, precisament, a comprendre el fenomen dels Sindicats Lliures no com una maquinària sindical tradicionalista –com s'ha volgut presentar a causa dels orígens carlins radicals de la seva fundació el 1919–, sinó com una organització que va saber atreure, en el seu creixement als anys 1921–1922, elements sindicals fora de l'òrbita carlista. Ramón Sales, fundador i cap pensant dels Lliures, no tenia un ascendent carlí, sinó que la seva cultura política s'incardinava dins del possibilisme llibertari practicat per la CNT, en la millor tradició sindicalista, ja que va estar afiliat al sindicat fins a 1910. Com Winston va assenyalar, la noció de lluita de classe que tingueren els Lliures era molt elàstica. Aquesta tendència obrerista podia expressar-se tant a través d'unes reivindicacions que apostessin per trencar amb el sistema liberal –objectiu en què moltes famílies antiliberals com la carlina compartien–, com per mitjà d'una concepció productivista, quan no corporativa, que enllaçava amb una visió organícista de la societat i advocava per un reformisme gradual de les condicions laborals amb l'objectiu últim de preservar l'harmonia social, en sintonia amb el pensament del catolicisme social.⁶² En una entrevista al

⁵⁹ Gerald Brenan, *The Spanish Labyrinth*, Cambridge University Press, Nova York, 1969, p. 76; Manuel Pastor, *Los orígenes del fascismo en España*, Túcar, Madrid, 1975, pp. 18–23.

⁶⁰ Guillén Salaya, *Historia del Sindicalismo español*, Editora Nacional, Madrid, 1941, p. 125.

⁶¹ L'estratègia, que va acabar en fracàs, sí que va fer replantejar les postures d'alguns quadres com les de Nicasio Álvarez de Sotomayor, exsecretari de la Confederació de Madrid: Jesús C. Rodríguez Arroyo, *Nicasio Álvarez de Sotomayor Gordillo y Aguilar. Auge y ocaso de un arcossindicalista*, Muñoz Moya Editores, Terol, 2015. Per a un seguiment de la voluntat de captar la massa obrera veure: Emilio Gutiérrez Palma, *Sindicatos y agitadores revolucionarios nacional-sindicalistas*, Ediciones Libertad, Madrid, 1937 i “Sindicalismo”, *Igualdad* (Valladolid), 14 de novembre de 1932.

⁶² Colin M Winston, *La clase trabajadora... op. cit.*, pp. 152–153.

diari madrileny *La Voz*, Ramón Sales explicà que aquells que formaven part dels Lliures s'hi havien sindicat perquè se sentien asfixiats tant en la CNT com en els sindicats catòlics. Alhora, reivindicava el nou sindicat com una opció autònoma i obrerista. Afirmà que la voluntat dels Lliures era combatre la Federació Patronal, els membres de la qual «creyeron que íbamos a ser sus lacayos». ⁶³ No es tractava, doncs, d'una experiència obrera tutelada per un patró paternalista en la línia d'un Léon Harmel o d'un Marqués de Comillas. ⁶⁴

La mal·leabilitat en què s'empren conceptes com sindicalisme groc, sindicalisme vertical, corporativisme o reformisme social no fa més que desdibuixar les propostes, projectes i aportacions obreres i obreristes de les cultures polítiques oposades als models plantejats per tradicions revolucionàries. Si per sindicalisme groc s'entén sindicalisme patronal, llavors s'ha de ser conscient que la idoneïtat del concepte es veu afectat per la ambigüïtat, ja que esdevé el calaix de sastre per una quantitat notable i diversa de propostes, entre les quals hi hauria el sindicalisme patronal, el sindicalisme obrer no-revolucionari, i algunes propostes corporatives. Alhora, si s'usa com un equivalent de sindicalisme no confessional, quedarien excloses automàticament les formulacions i organitzacions que tinguessin com a eix central el catolicisme social.

Per evitar equívocs, caldria començar per analitzar etimològicament el terme “groguisme”. Sembla ser que l'origen de l'epítet “groc” prové d'una vexació que els vaguistes de Montceau-les-Mines llançaren als seus companys que preferiren seguir treballant i no secundar la vaga de 1898. El color groc, estès a França amb connotacions racistes, ⁶⁵ hauria estat escollit despectivament com a denominatiu pejoratiu quan els esquiroles volgueren reconstruir el *Café de la Mairie*, establiment on es reunien assíduament, amb paper de paret groguenc després que els vaguistes el desmantellessin. ⁶⁶

Per tant, la qüestió confessional no apareix en el moment fundacional d'aquests sindicats com un element vertebrador ni diferencial: els grocs apostaven per mantenir unes postures apolítiques i respectuoses amb la llibertat de consciència, diferenciant-se explícitament dels sindicats cristians. ⁶⁷ L'eix central de la crítica “grog” al sindicalisme col·lectivista roig es dirigia contra la supeditació de les reformes socials estrictament obreres, com el descans dominical i la jornada de vuit hores, a qüestions mundanes que corresponien a la vida política i que dividien

⁶³ Ramón Sales, “El problema social catalán. Los Sindicatos Libres de Barcelona. Declaraciones de D. Ramón Sales contra la Federación Patronal”, *La Voz*, 19 de desembre de 1921, p. 2.

⁶⁴ Joan L. Coffey, *Léon Harmel: entrepreneur as Catholic social reformer*, University of Notre Dame Press, Notre Dame, Indiana, 2003, pp. 242-245; Enrique Faes Díaz, *Claudio López Bru, Marqués de Comillas*, Marcial Pons, Madrid, 2009, pp. 231-282.

⁶⁵ Maurice Tournier, “Les jaunes: un mot-fantasma à la fin du 19e siècle”, *Mots*, n° 8, 1984, pp. 125-146, p. 138

⁶⁶ Pierre Biétry, *Le socialisme et les Jaunes*, Plon, París, 1906, p. 68.

⁶⁷ Théophile, *Les cahiers de l'ouvrier*, prefaci de Pierre Biétry, Lombardin, París, 1904, p. 51 i p. 155.

els obrers (antimilitarisme, anticlericalisme, estatisme).⁶⁸ En mantes ocasions, els mateixos sindicats no-revolucionaris francesos pretenien distanciar-se tant de les propostes sindicals plantejades per patrons,⁶⁹ encara que aquests els veiessin amb bons ulls i els financessin les campanyes parlamentàries, com fou el cas del magnat industrial Gaston Japy amb Pierre Biétry.⁷⁰ Aquest distanciament no sempre era retòric ni propagandístic. Entendre els matisos en la relació entre patrons i obrers grocs és fonamental ja que, tot i la premsa per part dels roigs, aquestes divergències marcaren profundament el pervenir del moviment. Per exemple, Pierre Biétry acusà Paul Lanoir d'haver estat un titella dels patrons i de no apostar per un veritable autonomisme obrer.⁷¹ Lanoir defensava que la col·laboració *gratia et amore* de la patronal en la formació de caixes de jubilació beneficiava ambdues parts perquè ocupadors i empleats pertanyien a una mateixa comunitat d'interessos.⁷² La seva era una visió que promovia un mutualisme obrer indissociable del paternalisme patronal. La discrepància entorn de la capacitat del sindicalisme obrer per arribar a millores socials de forma independent (pactada però no tutelada pels patrons) comportà l'escissió del moviment i la fundació per part de Biétry de la *Fédération National des Jaunes de la France* el 1902.

És amb aquestes sinuositats en ment, i en la mesura del possible fent ús de la història comparada com a metodologia de treball, que caldria abordar l'estudi del sindicalisme no-revolucionari en els anys del pistolerisme. Les relacions complexes entre els Lliures, la CNT, la governació civil, la capitania general i els diferents sectors patronals haurien de llegir-se lluny dels tipus-ideals ideològics o de classe. Convindria examinar-los a la llum d'un procés de politització –la desliberalització de l'espai conservador– de les organitzacions econòmiques que, en primer lloc, conduí els patrons a exigir una major participació en les decisions públiques i

⁶⁸ Pierre Biétry, *Les jaunes de France et la question ouvrière*, Paul Paclot, París, 1906, pp. 58–66.

⁶⁹ Vegis les idees sindicals del magnat de la indústria Gaston Japy, en què aposta per l'evolució com a via per progressar i nega les classes socials més enllà dels qui produeixen i dels paràsits. Gaston Japy, *Réalités et utopies: les idées jaunes*, Plon-Nourrit, París, 1906, p. 68 i p. 222.

⁷⁰ Charles Maillard, "Pierre Biétry (1872-1918), un parlementaire iconoclaste", *Parlement[s], Revue d'histoire politique*, n° 10, 2008, pp. 126–137, p. 132.

⁷¹ Daniel Vasseur, *Les débuts du mouvement ouvrier dans la région de Belfort-Montbéliard, 1870-1914*, Presses Universitaires du Franche-Comté, Besançon, 1967, p. 129.

⁷² Paul Lanoir, *Les retraites ouvrières. Projet de création d'un Institut national de Caisses des Retraites Ouvrières*, Giard i Brière, París, 1899, pp. 67–69.

posteriorment, davant de la paràlisi estatal, a confluïr impremeditadament i fugaçment amb el sindicalisme no-revolucionari per lluitar contra l'anarquisme.⁷³

LA VIOLÈNCIA, ENEMIGA DE L'ORDRE? REFLEXIONS OBERTES SOBRE LA DESLIBERACIÓ

De forma planera, en el present treball s'ha pretès subratllar la capitalitat d'un període, les primeres dècades del segle XX, en la formació d'una nova dreta que progressivament s'allunyà fins a rebutjar l'herència liberal. Obert amb la crisi del Finis Hispaniae el 1898 i clos amb la dictadura de Miguel Primo de Rivera l'any 1923, el cicle en què el procés de desafecció de certs sectors d'ordre amb els pilars de la Restauració va tenir lloc transità per diferents estadis; unes conjuntures en què afloraren els dimonis familiars del sistema liberal, els quals havien romàs sepultats sota una capa d'estratagemes i praxis que poc a poc s'anaren esquinçant després del Desastre.⁷⁴ És important retenir la imatge del conjunt, però també les sinuositats. Això implica comprendre que existiren diferents etapes vinculades al grau de desafecció. Alhora, no totes les propostes i reaccions al sistema de la Restauració foren idèntiques. El lerroxisme, si bé no va desestimar el joc parlamentari, ni va renegar del parlament com a òrgan de representació per se, tot i destinar grans blasmes al grau de representativitat, sí que va fer de la nova política un eix important del seu discurs polític.⁷⁵ Alhora, el llenguatge virulent i abrandat del qual feia gala el lerroxisme pot prendre's com una novetat respecte a les praxis polítiques anteriors.

En paral·lel al sorgiment d'un moviment populista que bevia d'axiomes transversals tals com l'anticlericalisme i l'anti-lliguisme, la dreta clàssica experimentà un procés de reajustament que, en un primer terme, no suposà res més que la voluntat de renovar el sistema mitjançant un reformisme tutelat des de dalt. El corporativisme orgànic que Antonio Maura proposava no significà una crítica al liberalisme, sinó una correcció a les imperfeccions que n'havien resultat de la seva aplicació. Mitjançant una revisió del sistema representatiu, la proposta de Maura passava per incorporar més estrats socials als òrgans representatius.⁷⁶ Seria després dels esdeveniments de 1909, amb el sorgiment del maurisme com a moviment intel·lectual, caracteritzat per la mística juvenil i la indisposició a carregar amb el

⁷³ Del Rey Reguillo, Fernando. *Propietarios y patronos. La política de las organizaciones económicas en la España de la Restauración (1914-1923)*, Madrid: Centro de publicaciones Ministerio de Trabajo y Seguridad, 1992, p. 868-869.

⁷⁴ Balfour, Sebastian. "Riot, Regeneration and Reaction: Spain in the Aftermath of the 1898 Disaster", *The Historical Journey*, vol. 38, n° 2, 1995, 405-423, p. 413 i 422.

⁷⁵ "En nuestro puesto", *La Rebeldía*, 29 d'abril de 1910.

⁷⁶ Maura, Antonio. *Treinta años de vida pública*, Madrid: Biblioteca Nueva, 1953 [1917], p. 488.

fordell de la vella política, que es produí un salt qualitatiu: els adeptes de Maura acabaren per superar i sobrepassar el pensament del polític balear. La translació del moviment en el terreny de la política suposà un trasbals en el partit conservador a redós de del canvi nominal de les Juventudes Conservadoras, rebatejades com a Juventudes Mauristas, i el sorgiment del maurisme com un grup polític diferenciat dins l'espai conservador. En el decurs de la Gran Guerra, la mobilització dels joves mauristes es convertí, en oposició a la línia conservadora oficialista liderada per Eduardo Dato, en una manifestació d'una nova actitud política dins de la dreta.⁷⁷

Els efectes de la Gran Guerra afectaren una societat espanyola que arrossegava el revulsiu intel·lectual regeneracionista. En el convuls període de 1917-1919, les opcions que s'anaren madurant foren proclius a solucions autoritàries. La tendència a l'alça de rebutjar el sistema s'alimentà, precisament, de les contradiccions flagrants d'un règim polític que no creia en la sobirania popular. El sistema liberal es va veure atrapat per la seva gestió: s'acabà per qüestionar la idoneïtat del sistema polític, fos quina fos la solució que s'adoptés davant dels atzucacs. Els qui engreixaren les files de la nova dreta subratllaven la incapacitat i la ineficiència d'un sistema que podia permetre l'entrada en tromba de les masses a la política, ja fos acceptant una democràcia o sucumbint a l'embat revolucionari. O pitjor: podia acceptar el desmembrament de la nació corresponent les peticions dels separatistes o deixant que Francesc Cambó i la Lliga obstruïssin la vida política agafant com a ostatge la nació espanyola. No importava l'opció que des del govern s'escollís perquè el resultat era invariable, de la mateixa manera que la diagnosi, als seus ulls, era sempre la mateixa: la ineptitud de l'ordre liberal. Producte del dextrisme finisecular, Ramiro de Maeztu palesà l'impasse del sistema liberal afirmant que «como la ética humanista es falsa, sus consecuencias tienen que ser malas. Y fueron malas».⁷⁸ Davant l'evidència que la realitat socioeconòmica ja no responia als plantejaments propugnats pel liberalisme doctrinari, Antonio Goicoechea teoritzà sobre quina hauria de ser l'alternativa que suplantés la representació liberal i evités la democratització plena i la revolució. L'advocat i polític barceloní apostà per fer de les corporacions un element més de la representativitat social, el qual permetés fer de contrapès a la representació individual. En conseqüència, l'estat s'hauria de regir segons els paràmetres del que anomenà una democràcia conservador, marcadament orgànica i desproveïda del contingut liberal.⁷⁹ La revalorització de la

⁷⁷ González Hernández, María Jesús. *Ciudadanía y acción... op. cit.*, p. 129-130.

⁷⁸ Maeztu, Ramiro de. *La crisis del humanismo. Los principios de autoridad, libertad y función a la luz de la guerra (Una crítica de la autoridad y de la libertad como fundamentos del Estado moderno y un intento de basar las sociedades en el principio de función)*, Barcelona: Editorial Minerva, 1919, p. 15.

⁷⁹ Goicoechea, Antonio. "El maurismo y la democracia conservadora" (conferència pronunciada en el Teatro de la Comedia el 27 de març de 1914), dins de *Hacia la democracia conservadora (artículos y discursos)*, Madrid: Talleres Tipográficos "Stampa", 1914, p. 185-213.

corporació, en sintonia amb el que succeïa a altres estat europeus,⁸⁰ es prenia com la peça sobre la qual s'havia de modular la transició del sistema polític parlamentari a la nova "sociocràcia".⁸¹

La configuració de la nova dreta no només dissocià la burgesia, sinó que també trastocà el moviment obrer. El lerrouxisme ja havia mostrat durant els anys de 1901-1906 que es podia mobilitzar la classe obrera amb uns leitmotivs que anaven més enllà d'un corpus socialista. Les posicions dels Lliures durant als anys del pistolisme demostra que la classe obrera no sempre havia tingut uns interessos de classe basat en el col·lectivisme revolucionari. Pels volts de 1922 fou evident que alguna cosa dins de les cultures polítiques havia succeït. Mentre uns sectors de la burgesia es mostraven disconformes amb l'estat, ja fos refusant els orígens ideològics que havien propiciat al construcció del sistema polític liberal-capitalista, rebutjant el joc parlamentari o menyspreant el poder civil, un segment del moviment obrer apostà per la recerca d'una tercera via que no era ni l'acceptació de l'explotació capitalista ni el canvi de règim. Enmig d'aquest procés de canvi s'aprecia un filó, un element comú: tant en el sorgiment del populisme, com en el procés de desliberalització de l'espai conservador o en el sorgiment explícit d'una proposta obrerista no-revolucionària s'aprecia un increment de la violència en el seu sentit més ampli, ja fos en la retòrica, la praxis política o l'aposta per una solució autoritària.

Malgrat que no es trobava en els objectius del present treball tractar un hipotètic "origen català" del feixisme espanyol,⁸² alguns dels plantejaments que s'han esgrimit per esclarir la gestació d'una nova dreta tant burgesa com obrerista serveixen per situar Catalunya com un terreny privilegiat per a l'anàlisi de la gestació d'un espai contrarevolucionari. Aquestes pistes haurien de portar a una reconsideració no sols del clima anímic que conduí al cop d'estat de 1923, sinó de la mateixa naturalesa de la dictadura. La introducció d'elements de "modernitat totalitària", tals com les propostes corporativistes i el nacionalisme autoritari, en la dictadura primorriverista marcarien el camí que emprendrien les noves dretes europees als anys següents.⁸³ Almenys, des d'aquest punt de vista, la dictadura de Primo de Rivera no s'hauria d'excloure del procés europeu de modernització

⁸⁰ Vegis l'obra de: Pasetti, Matteo. *L'Europa corporativa. Una storia transnazionale tra le due guerre mondiali*, Bolonia: Bolonia University Press, 2016.

⁸¹ Goicoechea, Antonio. *La guerra europea y las nuevas orientaciones del Derecho Público (Conferencia pronunciada a la sessió pública del 15 de febrero de 1916 a la Real Academia de Jurisprudencia y Legislación)*, Madrid: Jaime Ratés, 1916, p. 37-38.

⁸² Ucelay da Cal, Enric. "Vanguardia, fascismo y la interacción entre nacionalismo español y catalán: el proyecto catalán de Ernesto Giménez Caballero y algunas ideas corrientes en círculos intelectuales de Barcelona, 1927-1933", dins de Beramendi, Justo C. i Máiz Suárez, Ramón (coord.), *Los nacionalismo en la España de la Segunda República*, Madrid: Siglo Veintiuno Editores, 1992, p. 39-96.

⁸³ Gil Pecharrmán, Julio. *Conservadores subversivos. La derecha autoritaria Alfonsina (1913-1936)*, Salamanca: Eudema, 1994, pp. 49-50.

autoritària si es tenen en compte tant els projectes fallits com la Unió Patriótica o els plantejaments corporativistes com els d'Eduard Aunós, feixistes o d'inspiració feixista.⁸⁴ Si no, com entendre la decisió d'Alfons XIII de passar per sobre del parlament si no és vinculant l'antiparlamentarisme amb un descrèdit general pel sistema liberal i per una aposta ferma per la violència manu-militari?⁸⁵ Com analitzar l'emergència del feixisme espanyol sense tenir en compte les transformacions que afectaren de forma radical l'espai maurista i el sindicalisme?⁸⁶ Aquestes són algunes de les preguntes que, amb més o menys encert, s'han volgut esclarir amb el que s'ha plantejat.

⁸⁴ Quiroga, Alejandro. "La trampa católica. La Iglesia y la Dictadura de Primo de Rivera", dins de Botti, Alfonso, F. Montero, Feliciano i Quiroga, Alejandro (eds.), *Católicos y patriotas. Religión y nación en la Europa de entreguerras*, Madrid: Sílex, 2013, 161-191, p. 185 i 189.

⁸⁵ Encara que Miguel Primo de Rivera entengués la dictadura com un parèntesi, no dubtava en extirpar els elements nocius de la visa social mitjançant la violència. Vegis: *La Veu de Catalunya*, 14 de setembre de 1923 (edició del vespre).

⁸⁶ Per a una interpretació sobre l'absència d'elements "pre-feixistes" o de condicionants per la formació d'un feixisme a Espanya, vegis: Blinkhorn, Martin. "Conservatism, traditionalism and fascism in Spain, 1898-1937", dins de Blinkhorn, Martin (ed.), *Fascist and Conservatives*, Cambridge: Cambridge University Press, 1990, 118-137, p. 122.

